

כל בו פורים
כולל שו"ת שכורים
מסכת פורים
מסכת הזמן
מסכת פרוהבישן

דברי מבוא

היו דיונים הרבה — איזה חיבור נאה מבין הדפוסים הראשונים יאה להוציא לאור מחדש במהדורת-צילום ולכרוך בו את זכרו של שלמה אומברטו נכון ידידנו הבלתי נשכח. ובראותי את הספר שעליו נפלה ההחלטה, הלא הוא הספר שלפנינו, עלה בדעתי שלכאורה יצדק השואל לשאול: מה ענין פארודיה ודבריי-צחוק אצל מפעל אזכרה והנצחה? שתי מטרות הצבנו לפנינו בעצם מעשה ההוצאה לאור ובבחירת החיבור: לפעול לזכרו של אומברטו נכון מפעל מסוג המפעלים שחייבב והקדיש להם ממיטב מרצו וחינו; לתת בבחירת החיבור ביטוי לאחת התכונות האופייניות לאומברטו נכון, שנתברכו בה כמדומה במיוחד בני עירו ליורנו, הלוא היא המידיות הטבעית של התגובה ברוח הומוריסטית מדודה למצבי החיים.

יש בו בספר שלפנינו מבעד לדברי הסאטירה רצינות חיים ועצב של קיום יהודי בגלות איטליה בימי הביניים. וכבר כרכו חז"ל את שני המושגים הסותרים הללו בכריכה אחת:

"ר' ברוקא חוזאה היה שכיח בשוקא דבי לפט. הוה שכיח אליהו גביה. אמר ליה: איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי? אמר ליה: לא... אדהכי והכי אחו הנך תרי אחי. אמר ליה: הנך נמי בני עלמא דאתי ניהו. אזל לגביהו, אמר להו: מאי עובדיכו? אמרו ליה: אינשי בדוחי אנן, מבדחינן עציבי" (תענית כא ע"ב).

אף מחבר הספר העיד על עצמו בסוף חיבורו כי נתכוון למלא בו פונקציה רצינית יותר מאשר סתם שעשוע: "ולמה השלים המסכת בפרק אין קורין? לפי שאין קורין בו אלא בשעה שאינו לא יום ולא לילה, שלא נכתב אלא לשחוק בעלמא, לשמח האנשים ביום פורים, והקורא בו לא הפסיד, אלא כמי שקורא בספרי רפואות ובדברים המועילים לגוף ואינם מזיקים לגוף".

רוצה לומר: יש לחיבור כזה שלפנינו מטרה דומה לזו של "ספרי רפואות", יש לצחוק שהמחבר מבקש לעורר פונקציה חיובית ומועילה בחיי האדם, לחזק את הגוף בלא להזיק לנפש.

ואמנם נכתבו הדברים בתקופה מלאה צרות לעם ישראל, בעת בה היהודים היו נתונים לחסדם של גויים. והפרעות היו מעברו השני של הפתח, בעת בה היה חיוני שהיהודי יהיה חזק בגופו כדי שיוכל לעמוד באמונתו, "להציל את רקע נפשו".

ודברים האמורים בסופו של הספר אמורים על דרך הפארודיה, בסגנונו של הספר, בראשו: "חבקוק קבל תורה מכרמי ומסרה לנוח... בימי רב ביבי נתמעטו הלבבות וראו היתה נקלה להשתכח תורה מישראל וכתבוה שנאמר עת לעשות לה' הפרו

תורתך". תורה זו שהיתה נקלה להשתכח הרי זו תורת השתייה והצחוק — וכתבוה, שנאמר "עת לעשות לה'". אף כאן אותו הרעיון האמור לעיל: מבעד לחיוך שמעוררים דברי המחבר המציג עצמו בדמות רבי כותב המשנה ובכך מציל את המורשת הרוחנית של עם ישראל בעת משבר מדיני-תרבותי הרי מבצבצת ההערכה העצמית של ר' קלונימוס מחבר מסכת פורים כמי שיוצר יצירה בעלת פונקציה חיובית דומה לזו של יצירת רבי, לאמור: להציל את תורת הצחוק שלא ישכחנה יהודים בצרתם, לספק להם אמצעי רפואה לעצבונם ובכך לתרום באופן כלשהו לגורמאליזציה של החיים.

מי שהכיר את אומברטו נכון יודע כיצד הוא, בדומה לבני ליורנו אחרים, מיזג חוש הומור בתגובה למציאות החיים, כיצד לבדיחות דעתו שבחלקה ינקה מן ההוואי היהודי של ליורנו הרחוקה היה רקע של רצינות מדודה, בחינת רובד שני שעל השומע לגלות כדי להבין את בן שיחו. וכמדומה כי זו גם דרך הסאטירה המוצגת כאן לפנינו בחיבורו של ר' קלונימוס.

שני המאמרים החשובים, המלווים את החיבור, יסייעו בידי הקורא לעמוד על אישיותו של מחבר הספר וטיב תקופתו והשתלבותו בתולדות עם ישראל וספרותו. תודה מיוחדת נשלחת בזה למתרגם מאמר קאסוטו, מר גאיו שילוני, על התנדבותו האדיבה לעסוק במלאכה זו.

כמו כן יעמדו על הברכה ספרית בית המדרש לרבנים בניו יורק וספרית שוקן בירושלים שהעמידו לרשותנו את עותקי הספר שברשותם והתירו לנו לצלמם. תוכנו של הספר והקריאה בו יסייעו לקורא לחיך בעת עצב, להתחזק בעת רפיון הנפש ומבעד לחיוך ולעידוד שימצא הקורא בספר יעלה גם זכרו של אומברטו נכון שכל כך הרבה פעל בחייו, במיוחד בשנות המדינה בדרך, כדי להחזיר חיוך ובטחון חיים ליהודים מזקיפים קומתם לאחר שואת המלחמה. יהי זכרו ברוך.

מתי היה קלונימוס בן קלונימוס ברומה?*

מאת

מ"ד אומברטו קאסוטו

ידוע שקלונימוס בן קלונימוס, מחברה המבריק של מסכת פורים, התגורר שנים אחדות ברומה, ועל פי משימה שהטיל עליו רוברטו מלך נאפולי, עסק בעיר זו בחרגום יצירות אחדות, ככל הנראה ללשון הלטינית. אולם, אם דאי הוא שקלונימוס היה ברומה, אין תקופת שהיתו שם ודאית באותה המידה.

צונץ, ראשון המלומדים שעסקו בשאלה זו,¹ קבע את תאריך שהיתו של קלונימוס ברומה בין שנת 1318 לשנת 1322. הוא ציין כמה עובדות; יש עדויות שהיה קלונימוס עדיין במולדתו, בפרונקנס, בשנת 1317, ומשם נסע לקאטאלוניה בשנת 1322; וכן ידוע לנו שבפרק זמן זה נפסקה עבודתו בחרגום יצירות ערביות לעברית, עבודה שבה עסק במשך שנים רבות.² חוקרים אחדים, כגון שטיינשניידר וגרוס,³ קיבלו ללא עוררין השערה זו של צונץ, אבל אחרים חלקו עליה וסברו שנסע

1. *Gesammelte Schriften*, L. Zunz, כרך ג, ברלין 1876, עמ' 151.

2. לאמיתו של דבר אין לומר שנפסקה, אלא שנעזבה עבודה זו לחלוטין בשנת 1317 (ראו *Histoire littéraire de la France*, כרך 31, פריס 1893, עמ' 420); אולם אין דבר זה מבטל כלל את השערתו של צונץ; אם אחר שנת 1317 לא עסק עוד קלונימוס בחרגומים מעברית, יש בוודאי סיבה לכך [הערת המתרגם: תמוה הדבר שבהערה זו כתוב שפסק קלונימוס מלעסוק בחרגומים "מעברית", והרי בגוף המאמר כתוב, בהתאם לכל המקורות, שהוא עסק עד כה בחרגומים "לעברית". כנראה יש כאן פליטת קולמוס. ג"ש]

3. *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, M. Steinschneider, מאת *J.S. Ersch und J.G. Gruber*, סקציה ב, כרך 32, לייפציג 1882, עמ' 170; וכן *Catalogus librorum Hebraeorum in bibliotheca Bodleiana*, ברלין 1852 — 1860, עמ' 1578.

4. *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, H. Gross, 28, 1879, עמ' 545; וכן *Gallia Judaica*, פריס 1897, עמ' 6 ועמ' 85.

מאמר זה פורסם לראשונה בלשון האיטלקית בחוך *Rivista Israelitica*, כתב העת ש בית המדרש לרבנים בסירינצי, כרך 1, 1904, עמ' 181 — 190; וזה תרגומו הראשון לעברית. על הקורא לתח את דעתו לכך שלפניו דברים שנכתבו באיטליה בשנים הראשונות של המאה שלנו, והיו מיועדים לקהל קוראים הבקאים בתולדות הספרות העברית של ימי הביניים. המאמר לא עודכן והקטעים של דברי קלונימוס ועמנואל הרומי, המובאים במאמר זה, צוינו על פי המהדורות שהיו בידי המחבר. מערכת

קלונימוס לרומה לאחר המסע לקאטאלוניה, הווה אומר לאחר שנת 1322. אדרבא, היום זוהי הדעה המקובלת,⁵ אך נראה לי שלא בצדק. הבא נבחן את נימוקיה.

גרץ⁶ מעיר שבאבן בחן, שחובר בשנת 1322, אין קלונימוס מציין כלל שבעבר מילא תפקיד של כבוד, ומסיק מכך שקשריו של קלונימוס עם המלך רוברטו החלו אחרי שנת 1322. אבל נראה לי שאי אפשר לטעון בוודאות שבאבן בחן חסר כל רמז למשימה שהטיל המלך רוברטו על מחברו; בחלקו הראשון של חיבור זה מציין קלונימוס בצער שליבו גרר אותו אל תענוגותיו ואל הבליו של העולם הזה, ואומר בין השאר שליבו הניעו לבקש "שררות וקנאות ללכת בגדולות וכנפלאות לאלפים ולמאות";⁷ ויש להניח שבדרך זו רצה המחבר לרמוז לעיסוקו במחיצת המלך, ולעמדת הכבוד שהשיג משום כך בקרב הקהילה היהודית שברומה.

רנן⁸ מעיר, שאילו חיבר קלונימוס את אבן בחן אחר שהותו ברומה, היה בוודאי מזכיר בו לא רק את המלך רוברטו, אלא גם את המשורר עמנואל הרומי, שאליו היה קשור ללא ספק בקשרי ידידות.⁹ אולם, קודם כל, אינני רואה מדוע היה קלונימוס חייב להזכיר את ידידו עמנואל באבן בחן; שהרי אין הוא מזכיר אותו בכלל גם במסכת פורים, שחיברה בלי כל ספק בזמן שהותו ברומה¹⁰ (אם לא נקבל את דעתו של גרץ¹¹ הסובר שעמנואל מסתתר בחיבור זה מאחורי השם "טבאל"). אבל אולי נמצא באבן בחן רמז גם לעמנואל. בין האנשים, שבהם מטיח קלונימוס את נויפותיו החריפות ואת לעגו העוקצני,¹² נמצאים גם המשוררים המתקשרים בכשרונם

5. השווה *The Jewish Encyclopedia*, כרך 7, ניריורק 1907 [Copyright 1904], ערך Kalonymus ben Kalonymus Ben Meir.
6. *Geschichte der Juden*, H. Graetz, כרך 7, לייפציג 1873, עמ' 286, הערה 1 [תרגום עברי, כרך ה, עמ' 250, הערה 2].
7. אבן בחן, ויניציה, שנת ש"ו, דף סא ע"א.
8. או ביתר דיוק Neubauer, בחן *Histoire littéraire de la France*, כרך הנ"ל, עמ' 452; השווה *Geschichte der Juden in Rom*, H. Vogelstein und P. Rieger, כרך 1, עמ' 307, הערה 2, ועמ' 443.
9. מחברת כג, מהדורת יונה וויללהיימער, למברג 1870, עמ' 183 ואילך.
10. *Zur Geschichte und Literatur*, L. Zunz, ברלין 1845, עמ' 470, אומר שאולי חוברה מסכת פורים באנקונה, בלא שיתן שום נימוק לטענה זו; ב-*Gesammelte Schriften*, כרך ג, ברלין 1876, לא קבע בבירור אם חוברה ברומה או באנקונה.
11. שם, עמ' 288, הערה 1 [תרגום עברי, כרך ה, עמ' 251, הערה 1].
12. מהדורה הנ"ל, דף ע.

האמנותי, ובזכותו רואים את עצמם כמתעלים על כל בן אנוש; המחבר מכיר אישית אחד מהמשוררים הללו, מדבר עליו ארוכות, ומתווה את תמונתו החיה, המזכירה לנו תכף את דמותו של עמנואל, כפי שהיא יוצאת מתוך המחברות שלו. זהו משורר העוסק במשך כל חייו בהכנה מתמדת של "ילידי עטו"; המאמין כי קנה לו חיי נצח בזכות כתביו; המעניק לעצמו שבחים אין קץ והמחשיב עצמו עליון לכל: "חכמי ישראל בעיניו כקליפת השום"; ובשעה שהוא קורא את שיריו באוזני אנשים, אומר: "פנו אלי והשמו והלא תבינו כמה מעליא הא שמעתא". מי שקרא את המחברות יכיר כאן מיד את הקווים האנפניניים לדמותו של עמנואל. יתר על כן: לדברי קלונימוס משורר זה, כאשר מתייצב לפני חוג משיחים לקרוא את שיריו, מברך את קהל הנאספים במילים: "ברוכים אתם לה' וכו'"; ועמנואל מספר אותו הדבר על עצמו במחברות.¹³ זאת ועוד: קלונימוס אומר שהמשורר שאודותיו מתלוצץ עובד הרבה, גם בלילה, ועל כן מוציא כסף רב לקניית שמן למאור: "בכל הלילות הוציא כמה בשמן", ומשפט זה בהכרח מזכיר לנו מכתם שנון מאת עמנואל:

יחמה אנוש אנוש לטוב שכלי
ועל שכלו אשר קצר ואין לו שחר
אוציא אני יותר בשמן מ-
אשר יוציא ביין חלבון וצמר צחר.¹⁴

אמנם נערכו המחברות בשנת 1328, כלומר אחר פרסומו של אבן בחן, אולם אל נשכח שרוב רובם של השירים שבתוכן נכתבו לפני כן; ולא מן הנמנע שכבר בשנת 1322 היה מכתם זה ידוע לקלונימוס.¹⁵ לכן, אם אבן בחן, שנכתב בשנת 1322, רומז לקשרי מחברו עם המלך רוברטו ועם המשורר עמנואל, ברור שקשריו אלה, וכן שהיתו של קלונימוס ברומה, קדמו לשנת 1322, כפי דעתו של צונץ.

אבל כאן נשאלת שאלה: אם אכן עמנואל הוא המשורר שהתלוצץ קלונימוס בדמותו, כיצד יתכן שעמנואל עצמו השפיע במחברות שלו רב שבחים על עמיתו הפרובנסאלי, והכניס לתוכן את השירים ואת המליצות שחיבר לפני כן לכבודו? עלינו להרהר היטב מה הסיבה שדחפה את קלונימוס להחמיר כל כך על עמנואל ועל המשוררים

13. מחברת י, מהדורה הנ"ל, עמ' 77 ב.

14. מחברת א, מהדורה הנ"ל, עמ' 11. השווה גם את המליצה שלפניו.

15. בקטע זה של אבן בחן הכוונה לקובץ שירים אחדים מחוץ שיריו שכנראה ערך ככתב משורר אלמוני זה; אולם לא יכלו בוודאי דברים אלה להתייחס למחברות, שנערכו שנים רבות אחר חיבור אבן בחן; אך לא מן הנמנע שנערך לפני כן קובץ חלקי.

בכללותם; אין כאן סלידה אישית; דבריו של קלונימוס נובעים מן הנטיה לפרישות שהשתררה עליו באותה העת שבה כתב את אבן בחן, וכל דבר המהווה את החיים ואת השמחה שבעולם הזה נראה לו בגווני השליליים ביותר; כן יש לתת את דעתנו לכך שבזמן מן הזמנים, כנראה בעת זיקנתו, היתה גם לעמנואל נטיה מסוימת לפרישות ובח לחיים ולעולם הזה,¹⁶ ואולי בגלל זה התעלם הוא מן הסאטירה של חברו.

רנן הביע טענה אחרת,¹⁷ לכאורה חמורה ביותר, נגד השערותו של צונץ. במכתבו של עמנואל אל שמואל מאָרל, שביקש בשמה של קהילת יהודי ארל מקהילת יהודי רומה את החזרתו של קלונימוס למולדתו, נזכר החיבור אבן בחן — או ביתר דיוק, מכנה עמנואל את ידידו בשם "אבן בחן פנת יקרת מוסר מוסר".¹⁸ אך נראה לי שניתן לחלק גם על טענה זו. מכתב זה מוכר לנו מתוך המחברות, שנערכו כאמור בשנת 1328, כלומר בתקופה מאוחרת בהרבה לזו שבה נכתב המכתב; ופני יודע: אולי כאשר צירף עמנואל מכתב זה לדיוואן שלו, תיקן אותו, שיפצו פה ושם, והוסיף בו אותו משפט הרומז לחיבור שכתב חברו בינתיים. מכל מקום, אפילו השערה זו מופרזת, אוסיף ואומר שהקטע האמור אינו מוכיח דבר: אין קטע זה אלא פסוק מספר ישעיה (כח טז); וכיאות לסגנון המליצה, יתכן שהשתמש עמנואל בפסוק זה ללא קשר כלשהו לכינוי יצירתו של קלונימוס, ואדרבה, עוד בטרם נכתבה יצירה זו.¹⁹

16. ראה, למשל, מחברת ד ומחברת כו.
17. שם, עמ' 422; Vogelstein u. Rieger, שם, כרך 1, עמ' 443, הערה 3.
18. מחברת כג, מהדורה הנ"ל, עמ' 184 ב — 185 א. מ' גידעמאן (Güdemann), ספר התורה והחיים בארצות המערב בימי הביניים, חרגום עברי מאת א"ש פריעדבערג, חלק ב, ווארשא תרנ"ט, עמ' 124, הערה 1, מסיק, שלא בצדק, מקטע זה שקלונימוס היה ברומה לפני שנת 1323: לדעתו ממשפט זה של עמנואל יוצא שכאשר התגורר קלונימוס ברומה, היה כנראה אבן בחן מוכן כבר בחלקו הגדול (כך אולי הוא מפרש את המשפט "מוסר מוסר"?); חיבור זה הגיע לסיומו בקאטאלוניה, בתחילת שנת 1323; ומכך ההנחה ששהותו של קלונימוס ברומה קדמה לתאריך זה.
19. מכל מקום יש לציין ששימש ביטוי זה לעתים קרובות כותרת לספרים; עמנואל עצמו חיבר יצירה זעירה של דקדוק בשם זה, ראה W. Bacher, בתוך *Monatsschrift* הנ"ל, 34, 1885, עמ' 241 — 257. כמאה שנה לפני כן, אף ברומה, חיבר מנחם בן שלמה בן יצחק מילון, וקרא אותו אבן בוחן, ראה Vogelstein u. Rieger, שם, כרך 1, עמ' 367. אבן בוחן אחר הוא כתב פולמוס נגד הנצרות, מאת שם טוב בן יצחק שפרוט, ראה *Catalogo del codici ebraici della biblioteca Casanatense*, G. Sacerdote, פירינצי 1897, מס' 214.

ועוד טענה: ²⁰ אילו שהה הסופר שלנו ברומה בעת שקבע צונץ, לא היה נמנע מלהזכיר באבן בחן את המאורעות שהיו ברומה בשנים 1321 — 1322, ²¹ שהרי הוא מספר שם על רדיפות רבות שסבלו היהודים באותה עת. אמנם אפשר להשיב שבקטע האמור של אבן בחן אין קלונימוס מזכיר אלא את הרדיפות שהיו בארצו, בפרובנס; אבל, אפילו היה הוא רחוק מרומה, האם לא יכלו להגיע לאוזניו ידיעות על מאורעות שהיו בעיר זו?

מאידך גיסא יש עוד נימוקים שיביאוני לקבל את השערתו של צונץ. במכתב לשמואל מאָךּל הנזכר לעיל, בין שאר דברי השבח לידידו, פורץ עמנואל בקריאה: "ומי ירושש הקמים על עם ה' כי אם חרבו, מי זה נגד הזמן יחזיק מצב, מי יחיצב לפני מקריות אם לא יחיצב" [מהדורה הנ"ל, עמ' 185 ב]; וממלים אלה נדמה שנקלע קלונימוס לרומה בעת הרת אסונות ליהודי המקום, והוא השתדל לטובתם וניצל כנראה את ההשפעה שהקנה לו מעמדו וכפיפותו הישירה למלך רוברטו. ²² ואכן רדיפות חמורות ועקובות מדם סבלו יהודי רומה בשנים 1321 — 1322, אבל אחר מכן ניהנו משקט ושלוה יחסית במשך כמה שנים.

כאן עלי להביא מאמר מוסגר כדי למנוע טענה נגדי. בראשון מבין שני השירים לשבחו של קלונימוס, הנמצאים לפני המכתב דלעיל, ²³ אומר עמנואל שקלונימוס

20. *Histoire littéraire de la France*, כרך הנ"ל, עמ' 422; השווה גרץ, שם, עמ' 288 [תרגום עברי, כרך ה, עמ' 246 ואילך]; גרוס, *Monatsschrift* הנ"ל, 28, 1879, עמ' 546.

21. *Vogelstein u. Rieger*, שם, כרך 1, עמ' 305 ואילך; *Geschichte der Juden in Rom*, פרנקפורט ענ"מ 1893, כרך 2, חלק א, עמ' 37 ואילך.

22. דבר זה שונה בעיקרו מזיהויו של קלונימוס עם האלמוני שסיגרו יהודי רומה אל האפיפיור, הנזכר במחברת כח [מהדורה הנ"ל, עמ' 234 א]. אני מסכים לדעתו של גרץ (שם, עמ' 285, הערה 1 [תרגום עברי, כרך ה, עמ' 249, הערה 2]). הסובר שאין לקבל זיהוי זה המקובל על צונץ, שטיינשניידר וגרוס; אין לקבלו מטעמים שונים, והמשכנע שבהם הוא לדעתי שהשליח האלמוני מתואר בכתבו של עמנואל כמשורר, וקלונימוס לא זו בלבד שלא הראה לעמנואל מעולם שיר משלו (מחברת כג, מהדורה הנ"ל, עמ' 184 ב), אלא אף הוא מעיד על עצמו (אבן בחן, מהדורה הנ"ל, דף עא ע"ד) שהוא מחקשה במציאת החרו. ראה בנושא זה *Histoire littéraire de la France*, כרך הנ"ל, עמ' 421 ואילך, ועמ' 452; *Vogelstein u. Rieger*, שם, כרך 1, עמ' 307; *L. Modona, Vita e opere di Immanuele Romano*, פירנצי 1904, עמ' 39; גרץ, שם, עמ' 285, הערה 1 [תרגום עברי, כרך ה, עמ' 249, הערה 2]; שטיינשניידר, *Hebraeische Bibliographie*, כרך 11, 1871, עמ' 54.

23. מהדורה הנ"ל, עמ' 184.

הוא "צרי גלעד לנגעו" (כלומר לנגעי דורו) ו"לצרעתו ירדן ירחו". אם כן, לכאורה ניתן להניח שבכך רצה עמנואל לרמוז אל אבן בחן, שנכתב במטרה להחזיר בחשבה את בני זמנו; אולם, אם נקרא את המליצה הבאה לפני שיר זה, המורה, כמקובל, על תוכן השיר, ניווכח מיד שהמילים "צרעת" ו"נגע" אין להבין במשמעותן המוסרית, כלומר "מידות רעות", אלא כמובן החומרי, "צרות, רדיפות". ואלה דברי המליצה "ובראותו כי הוא ירדן לצרעתנו כי בימיו לא ישיא אויב בנו ובן עולה לא יעננו"; דברים אלה אכן תואמים את המשפט שזה עתה ציינתי מתוך המכתב אל שמואל מארל.

נשוב עתה לענייננו. נניח שהיה קלונימוס ברומה אחרי שנת 1322. אז נצטרך להסיק שהחיבור מסכת פורים, שנכתב ברומה, מאוחר הוא מהחיבור אבן בחן; ומי שמכיר את שני החיבורים ואת השוני העמוק שבאופיים, יראה בכך לפחות דבר מוזר: מסכת פורים הנה יצירה מלאה עליצות; בצורתה היא פארודיה של התלמוד, ובמהותה שרשרת עליזה של מהתלות ודברי נועם, הדומה מאוד לשירתו של עמנואל; ואילו אבן בחן היא מסכת מלאה דיכאון ויאוש, הדנה במידות הרעות ועליבות מצבו של האדם בכלל והיהודי בפרט; הספר כתוב בנימה של פרישות וכוח לשמחות העולם הזה, ודאגת מחברו רק לנפש, לחיי הרוח והדת במובן הצר והנוקשה ביותר של המלה. ואכן, אפילו נקבל את דעתו של גידעמאן,²⁴ הסובר שהיתה כאן השפעתו של עמנואל, אינני מבין כיצד יכול היה קלונימוס לעבור מן הפרישות הנוקשה של אבן בחן לשמחה חסרת הדאגות של מסכת פורים; לאחר שבחיבור הראשון הטיח קשות כנגד הלגימה המופרזת וכנגד תענוגות השולחן חסרי המעצורים שאליהם היו היהודים מתמסרים בפורים,²⁵ כיצד הגיע עד כדי כתיבת ספר מלא צחוק בשביל החג הזה והשמחה שלוחת הרסן השוררת בו. לעומת זאת, המעבר ההפוך מוכן מאליו: זמן מה חלף מהימים חסרי הדאגה שבילה קלונימוס ברומה, הוא הזדקן בגופו אם לא בגילו,²⁶ וראה לנגד עיניו את השואה הנוראה ואת הרדיפות האכזריות שפגעו ללא הרף בעם ישראל; אז יתכן שלאט לאט חל שינוי בנפשו של קלונימוס: אין זו עת לתענוגות, כאשר עם ישראל סובל סבל רב כל כך; הבה נהרהר בחטאינו, שהם הסיבה לצרות הפוגעות בנו. ואין מעבר זה נדיר; עמנואל עצמו, כפי שראינו, חיבר בימי זיקנתו שירים עצובים ומלאי יאוש, ובמחברת האחרונה חיקה את "הקומדיה

24. שם, עמ' 125.

25. אולי ישאל השואל: איך ייתכן שכאן לא הזכיר קלונימוס את מסכת פורים, אם חיבור זה קדם לאבן בחן? על זה יש להשיב שהוא התכחש כנראה לספר זה, שהיה כה מנוגד לרגשות שפעמו אותה עת בנפשו.

26. אבן בחן, מהדורה הנ"ל, דף ס, ע"א.

מתי היה קלונימוס בן קלונימוס ברומה?

האלוהית" של דאנטי אליגיירי;²⁷ גם בין המשוררים האיטלקיים יש אחד, Luigi Tansillo, שבהגותו התפתחות דומה מההפקרות אל הפרישות. גם המשורר Leopardi לא היה פסימיסט מטבע בריאתו, אלא נהיה פסימיסט תוך זמן קצר, עקב עינויים נוראים גם בגופו וגם בנפשו.

עוד אפשר היה לטעון נגדי טענה אחרונה.²⁸ במחברת יא²⁹ מספר עמנואל שהיחל הוא בחולה אחת ורשם לה מתכון מן המשוניים ביותר, המורכב מחומרים כגון קרני זאבים, זוהר הלכנה, חלב תרנגולת, וכו'; והנה קלונימוס, באבן בחן³⁰ לעג לרופאים הבורים והמתנשאים, ואמר שהם רושמים תרופות משונות ביותר. תרופות אלה זהות פחות או יותר לאלה של עמנואל.³¹ אם אין לשני הסופרים מקור משותף, דבר הסביר ביותר,³² הרי שאחד מהם היה חלוי בחברו, ובמקרה זה קרוב לודאי שהיה עמנואל המחקה, כי רשימת התרופות שלו קצרה יותר, והיא כמעט חמצית מזו של קלונימוס. אולם, אם הכיר עמנואל את אבן בחן, אין זה אומר בהכרח שהוא הכיר חיבור זה כאשר שהה קלונימוס ברומה; יתכן שקרא אותו בזמן מאוחר יותר. בכל אופן, גם במקומות אחרים הוא מחקה, ולעתים אף מעתיק, את חיבור המוסר של ידידו, כגון במחברת האחרונה, שחיבר לדעתי אחר עריכת שאר חלקי יצירתו.³³

27. ראה מה שאומר על כך S. de Benedetti, *Annuario della Società italiana per gli studi orientali*, 2, עמ' 277.
28. על טענה אחרת, שטען פערלעס (J. Perles) [תשובה שהשיב ... מאיש קאל' ... אל כספי, (*Kalonimos ben Kalonimos' Sendschreiben an Joseph Kaspi*) מינכאן תרל"ט — 1879, עמ' IX], השיב תשובה ממצה שטיינשניידר בתוך *Hebraeische Bibliographie*, 19, 1879, עמ' 118.
29. מהדורה הנ"ל, עמ' 81 — 82.
30. מהדורה הנ"ל, דף סח, ע"ב — ע"ג.
31. ראה שטיינשניידר, *Hebraeische Bibliographie*, 18, 1878, עמ' 14; גידעמאן, שם, חלק ב, עמ' 125. הערה 2. והרי דבר הדומה לזה נמצא גם בספרות האיטלקית; למשל אצל Burchiello במאה הט"ו (בספרו של Allacci, *Poeti antichi*, עמ' 143).
32. אולי רפואת חגויה, שהביא שטיינשניידר, שם; או שלש הלצות ליוסף אבן זכארה, (*Zeitschrift für Hebraeische Bibliographie*, 8, 1904, עמ' 155).
33. כוונה למנוע קושיה כרונולוגית. T. Paur נוטה לחשוב שיצירה זו קדומה יותר (*Jahrbuch der Deutschen Dante-Gesellschaft*, 3, עמ' 455), אבל אין לנימוקו כוח בהוכחה.

לאחר שקבענו שהנחתו של צונץ נכונה היא, ועל כן נייחס את שהותו של קלונימוס ברומה לפרק הזמן שבין שנת 1318 לשנת 1322, או ליתר דיוק 1321,³⁴ יתברר גם פרט נוסף בחיי עמנואל, שאחרת נראה לנו מסובך למדי. עמנואל מספר שבהיותו כבר בגיל מבוגר היה עליו לנטוש את רומה בגלל סיבות כלכליות ומצא לו מחסה אצל אדם אציל בפרמז; אבל כעבור זמן קצר נאלץ לשוב הביתה עקב פרשת אהבה טרגית (מחברות א — ג); אחרי שהיה נע ונד במשך כעשר שנים, ("ישבתי בארץ נוד כעשר שנים" [מהדורה הנ"ל, עמ' 27 א]) הוזמינו לבסוף האיש, חוסהו לשעבר, לשוב לפרמז, ששם נשחכחה כבר אותה פרשה (מחברות ד). הדבר אירע בשנת 1328 בקירוב; אם כן, אם נקבל את דעתם של גרץ ורנן, הסוברים שקלונימוס בא לרומה רק אחרי 1322, הרי יוצא מכך שעמנואל, שהיה ברומא בעת יציאתו של קלונימוס,³⁵ היה בעיר זו רק שנים ספורות בלבד לפני שנת 1328. מסיבה זו נאלצים פוגלשטיין — ריגר³⁶ לחשוב כי סיפורו של עמנואל שהבאנו לעיל שקר הוא³⁷ ולטעון שהוא היה בפרמז רק פעם אחת, בשנת 1328 בקירוב. אבל נשאלת השאלה: האם יש לנו רשות לדחות את הנתונים הביוגראפיים שמסר לנו המשורר? זאת ועוד: אם לא ארכה גלותו של עמנואל אלא שנים אחדות, כיצד נוכל להסביר את ריטוניו החוזרים ונשנים על נדודיו הארוכים? כיצד ניתן להסביר את דבריהם של פוגלשטיין — ריגר עצמם האומרים שאחרי *langem Umherirren* (תעית שוא ארוכה) מצא עמנואל סוף סוף מקלט בפרמז? ועוד: בימי נדודיו אלה כתב עמנואל מכתב מאנקונה לקהילה היהודית שברומה;³⁸ מכתב זה נוגע בחקנה שכלל הנראה תוקנה בעקבות הרדיפות משנות 1321 — 1322;³⁹ אבל הזמן שבו לדברי פוגלשטיין — ריגר שהה עמנואל באנקונה רחוק מדי מתאריך זה. אבל אין מקום לכל הקושיות הללו, אם נניח שבפעם הראשונה עזב עמנואל את רומה ונסע לפרמז בשנת 1318 בקירוב; שב לרומה כעבור זמן קצר, ושם קשר קשרי ידידות עם קלונימוס, שעזב עיר זו בשנת 1321; וכעבור זמן קצר שוב יצא עמנואל את רומה והיה נע ונד פה ושם באיטליה, עד שבשנת 1328 בקירוב קיבל את הומנתו של האיש חוסהו. אם כן, נוכל עתה להבין את הביטוי

34. לפני סוף שנת 1322 היה כבר קלונימוס בפרובנס ואחר כך בקאטאלוניה, ועל כן כבר עבר זמן מה מאז עזב את רומה.

35. מחברות כג, מהדורה הנ"ל, עמ' 184: "וכאשר רתם רכבי הפרידה שלחתי אליו זאת השירה הנכבדה".

36. שם, כרך 1, עמ' 432.

37. אשר לפרשת האהבה, גם אני סבור שיש כאן ככל הנראה דמיון פיוטי.

38. מחברות כד, מהדורה הנ"ל, עמ' 192.

39. Vogelstein u. Rieger, שם, כרך 1, עמ' 344.

מתי היה קלונימוס בן קלונימוס ברומה?

"כעשר שנים"; היו אלה שבע שנות גלות, ומוחר היה למשורר לומר, במספר עגול, "כעשר שנים"; או אולי במספר עשר נכללו גם אוחן שנתיים — שלוש שנים של שהותו ברומה; לכן המשפט "ישבתי בארץ נוד כעשר שנים" יש לפרשו כך: "הייתי נע ונד, בין רומה לערים אחרות, כעשר שנים". כך לדעתי, ניתן לשחזר פרק זה של חיי עמנואל בצורה ברורה ופשוטה, ולא ניאלץ לראות כמסולף חלק לא קטן של הנחונים שמסר לנו המשורר עצמו.

(מאיטלקית: גאיו שילוני)